

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

10. füzet.

Gyermekéveim.

(Második és befejező közlemény.)

Az 1846-dik év márczius 11-ikén N.-Szelenben következőkép üdvözöltem forrón szeretett anyám nevenapját:

„Kedves Anyám! Sok, sok névnapot kívánok neked. Azt ígérem, hogy örökké azt fogom tenni, a mit te akarsz. Mi örökké jó barátok leszünk és maradunk. Szeress engem annyira, mint én téged szeretlek. Élj, élj boldogul! minden jót kívánva maradok szerető fiad“.

Márczius 11-ike előtt vagy után, nem emlékszem többé, életemnek első nagy ijedtségét állottam ki. Egy napon látom, hogy anyám, kit oly kimondhatlanul szerettem és szeretni meg nem szűnök most és az örökkévalóságban, szobaleányától támogatva, a szokottnál sokkal lassabb lépésekkel hálószobájába vonúl a nélkül, hogy reám pillantott volna. Én nem tudom, hogy mi történik, utána futottam, de nem eresztettek be hozzá, azt mondták, hogy beteg, torokgyuladása van, nem beszélhet s esendre és nyugalomra van szüksége. Gyermekkorom éveiben soha annyira meg nem ijedtem valamitől, mint akkor, s ekkor ismerkedtem meg lelki békénk nagy ellenségével, az aggodalommal, melyet addig nem ismertem. Hogy az orvos mit tud tenni anyám gyógyítására, nem tudhattam, de azt jól tudtam, hogy Isten mindenható s mindent tehet¹ s ezért imádságban hozzáfordultam. Imádságom rövid volt, de hiszen Krisztus urunk mondja: „Mikor pedig imádkoztok, ne legyetek sok beszédűek mint a pogányok, kik azt állítják, hogy az ő sok beszédjük által hallgattatnak meg.

¹ Egy magyar orvos beszélt nekem, hogy a Nilus partján egy vak aggastyánnal találkozott, s annak felajánlotta szolgálatát s arabul azt mondta neki: *hekim ana* (orvos vagyok), az ősz ember visszaütötte azt mondva: *Allah hekim* (Isten az orvos).

Ne legyetek azért azokhoz hasonlók: mert jól tudja a ti atyátok, mi nélkül szükölködtek, minekelőtte kérnétek ő tőle.¹

Rövid imám e néhány szóból állott:

O Dieu! exauce moi mes cris, parceque c'est à toi que j'adresse tous mes vœux et puisque tu es le Createur tout puissant de la terre, des cieux et de tout le monde. Amen.

Fordításban: „Oh Istenem, hallgasd meg könyörgésemet,² mert hozzád intézem minden óhajomat, mivelhogy te vagy a földnek, az égnek s az egész világnak mindenható teremtője“.

Úgy történt, mint a hogy Máténál olvassuk: „Te pedig, mikor imádkozol, menj be a te titkos házádba, és ajtód bezárva, imádjad a te Atyádat, a ki titkon vagy; és a te Atyád a ki reád néz titkon, megadja neked nyilván, a mit kérsz“.³ Hogy mi könyörgésem tárgya, nem mondtam, miért is mondtam volna a mindenek tudójának azt, a mi előtte nem titok. Isten meghallgatta kérésemet, anyám teljesen meggyógyult s ki volt boldogabb nálamnál!

A francziák új év napján ajándékokat szoktak osztogatni (*étrenne*),⁴ nekem is Louise Roth 1846. januárius elsején egy franczia bibliát ajándékozott, a melyet Genfben 1820-ban nyomtattak, s ez volt első bibliám. „Ezt a példányt attól fogva el nem hagytam magamtól soha, ez az egyedüli könyvem azon időből“.⁵

Az 1846-ik tél folytán Házay Szebenbe érkezett, de rövid időre megérkezése után nagy sajnálatomra Bukarestbe ment, s hogy ott mi sors várta, mi lett belőle, idők multán nem tudhattuk meg. Az örvendetes viszontlátás az életben sokszor esalékony remény s a rövid időre mondott búcsúzás elég gyakran örök búcsú. Louise Roth is eltávozott tőlünk s Nagy-Szebenben egy svájcei kertészhez férjhez ment, de vele még váltottam néhány levelet s 1848. telén Dédácson viszont láttam, hol nálunk pár hetet töltött, mielőtt férjével s gyermekével Svájcba haza utazott volna.

¹ Máté. VI., 7. 8.

² Szó szerint *kiáltásomat*.

³ Id. h.

⁴ Az olaszoknál és spanyoloknál is meg van ez a szokás, olaszul *strénna*, spanyolul *estrena*.

⁵ „Legkedvesebb könyveim“, 64. l.

Hogy ezen a télen mit és kiktől tanultam, rajzaimon kívül nem emlékezem. Rajzmesterem neve Glatz volt; naponként nagynéném, báró Gerliczi Filepnéhez mentem rajzleczkére s ott kedves cousineommal Gerliczi Jozephineal együtt tanultam, ki nálamnál két évvel volt idősebb; szellemes tekintete, szelidsége, nyújassága s nagy jóságának emléke élénken él bennem.

Josephine hozzám nagyon jó volt, szeretett és kényeztetett s én is hálás voltam iránta s nagy öröömre volt, hogy vele tanulhattam rajzolni s igyekezetemmel helyeslését kiérdemeltem. Glatz rajztanító rajzolás közt többször mondta nekem: *Ohne Augenmass geht es nicht*, (szemmérték nélkül nem lehet); egyszer megsokalva az admonitiót, azt kérdeztem tőle: *Wie soll ich mein Aug herausnehmen und damit messen?* (Hogyan vehessem ki szememet, hogy vele mérjek?) Kérdésem nagy derűtséget idézett elő azoknál, a kik hallották.

Ezen év nyarát Dédácson töltöttük. Talán még június elején érkezett meg Pestről új nevelőm, Gondol Gedeon, nemes származású Györmörmegyéből, atyja ev. ref. lelkész volt. Gondol Dániel a M. Tud. Akadémia tagja talán testvére volt, mert ennek is ev. ref. lelkész volt az atyja. Gondol Gedeon is Döbrentei ajánlatára jött hozzánk, kivel Czélkuti *Juno* szobrának Döbrentei budai szállásán hetekig tartott kiállítása alkalmából ismerkedett meg. Ezt a szobrot nagybátyám, gr. Gyulai Lajos római időzése alatt 1843-ban rendelte meg a magyar szobrásznál a M. Nemzeti Múzeum számára, s azt Rómából való megérkezése után, Döbrentei Gábor volt nevelője lakásán állíttatta ki. Döbrenteinek feltűntek Gondol Gedeon aesthetikai ismeretei, nagy műveltsége s finom izlése, s mert szüleim által megbízást kapott számomra a dunaparti fővárosban egy nevelőt keresni, benne vélte a legalkalmasabbat feltalálni. Új nevelőm csakugyan igen tudományos s finom műveltségű férfi volt, jó görög, a régi s modern philosophiában jártas, Goethe nagy tisztelője s maga is költő. Az első görög nyelvű könyv, melyet nevelőm Gondol Gedeon szobájában láttam, reám nagy hatással volt. A kötet Arisztoteles „Opera omnia“-it tartalmazta; „rendkívül érdekelt a könyv ódon tekintete, de még ennél is inkább érde-

keltek a görög írás betűi".¹ Mindezen jó tulajdonságok és előnyök daczára Gondol nem volt nevelőnek való, mert nem azt tette, a mit egy házi nevelőnek tennie kell, nem fejlesztette egyaránt és párhuzamosan a szellem és test erejét s képességeit, az elmét nevelési rendszere jóval kiemelte a szív felett s a szívvel nem sokat törődött. Azt, a mi legmelegebben dobogtatja az emberi szívet: a vallást, a hazaszeretetet, a családi vonzódást, más érdekköröknek rendelte alá. Egy vasárnapon benyitottam a szobájába s őt nyitott könyvszekrénye előtt állva találtam, a mint egy könyvet olvasott; kérdőleg pillantottam reá s ő a kérdést megértve, azt mondta nekem: „ez az én bibliám, ez Hegel egyik műve“. Hogy Hegel ki volt, nem tudtam, de azt tudtam, hogy vasárnap a vallásos érzésű ember bibliát olvas s imádkozik. Nevelőmnek ilyenyszerű nyilatkozatai elidegenítettek tőle s ő se kereste a közeledést, de a tanórákat pontosan megtartotta, s néha esténként szabad lyceumi előadásokat tartott családjunk körében, így a többi közt Goethe „Farbenlehre“-jéből, mely előadása reám nézve haszon nélkül múlt el, mert igen keveset értettem belőle. Gondol G. életének végső szakaszáról szépen és jellemzőn írt dr. Gyalui Farkas.² Ezen év végén Gondol vizsgát tartott velem a dédácsi új épület nagy ebédlőjében, melyen a dédácsi gör. keleti pap feleleteimet dicséreteseknek találta, de magyarul nem tudott s következőleg feleleteimet sem érthette.

A telet 1846-ról 1847-re Szászvárost töltöttük egy Hügel nevű takács és organista házában, a kinek fiával s kedves leányával hamar összebarátkoztam. Nevelőm egy más házban lakott; a tanórákat pontosan megtartottuk. Nemcsak szerettem, de jól tudtam sakkozni s néhány szászvárosi idős dáma keresett fel időnként, hogy velem sakkozzanak s többször nyertem meg a játszmat. „A német irodalom nagy dísze Goethe iránt a korai érdeklődést Gondol Gedeon ébresztette fel bennem. Magamat Goethének, Irma testvéremet Schillernek s egyik játszótársunkat Winkelmannak neveztem el s mintha e három

¹ „Legkedvesebb könyveim“. 63. l.

² L. a „Kölozsvár“ ez. lap 1889. május 13-iki számát,

értekezletre gyűlt volna össze, gyakran tartottunk komoly arczkifejezéssel irodalmi összejöveteleket, s akartunk komoly dolgokról beszélni, mint a hogy Goethehez, Schillerhez s Winkelmannhoz illet, s ha valaki beszélgetéseinket hallotta, bizonyára jót nevetett rajtunk s nem ok nélkül".¹ Ekkor már a hazát érdeklő s illető események, a mennyiben tudomásom volt róluk, s a mennyire ezeket megérthettem, reám is a gyermek módja szerint nagy hatással voltak, így b. e. nádorunk József főherczegnek az 1847-diki év januárius 13-án történt halála, melyet a két haza egyaránt gyászolt, — a Védőgyelet újabb vívmányai stb.

Szászváros azon időben a hunyadmegyei magyar nemeségnek téli központja volt, úgy, hogy itt több magyar földbirtokos töltötte a téli hónapokat, mint Déván, melynek magyar lakossága többnyire megyei hivatalnokokból állott. Szászvároson elég nagy részvét mellett magyar Casinó is alakult. A szászvárosi ev. ref. kollegium 1847-ben több tekintetben lendülést mutat, tanulói száma elérte a 201-et, diákja ekkor már 23 volt, czellistája 48. „Végre 1847-ben az előljáróság minden tagja belátta, hogy a régi épületek kijavítása nagyon sok költségbe fog kerülni, és akkor sem ér semmit, mert a régi elkorhadt épületen a leggondosabb javítás sem maradandó, az új építésbe mindnyájan beleegyeztek és az alkalmasabb telek keresésével felhagytak. Ekkor aztán április 17-én az egyházi főtanács is beleegyezett, hogy az új épület a régi telekre építtessék”.²

A lovas katonaság tisztikara Szászvárost és vidékét a negyvenes években, így 1847-ben, társadalmilag nagyban élénkítette. Holner ezredes s nejével szüleim jó ismerősök voltak s nekem leányuk, Leonie igen jó barátném volt, a kivel később leveleztem, s a ki 1848. elején, a mikor Szászvárosról Egerbe távozott, általa igen kedvelt s kényesztetett kanári madarait nekem ajándékozta s még Egerből is írt néhány kedves levelet.

1847-ben márcz. 11-én következő névnap i üdvözlötet intéztem anyámhoz:

¹ „Legkedvesebb könyveim”, a 66-ik lapon.

² Dósa Dénes „A szászvárosi ev. ref. Kún-Kollegium története”, 74. I.

Édes jó Anyám! Felderült a nap, melyen neked minden gyermeki szeretetemet kifejezhetem és megmutathatom, hogy szeretlek téged. Írásban le nem írhatom, szóval ki nem mondhatom; a szeretet egy oly dolog, mi a lélektől jön! Édes anyám! sok-sok névnapokat kívánok neked és kívánom, hogy családi körödben napról-napra boldogabbnak érezd magadat és minket napról-napra jobban szeress, mert ezentúl szeretetedet épen oly édesen fogjuk neked viszonzani, a mily édesen adod azt. Nem szoktam szeretetemet állítani s külsőleg mutogatni, hanem azt lélekből érzeni.

Ezen a télen Döbrentei Gábornak az itt következő levelet írtam:

Jó anyám kötelességemmé tette, mit örömmel teljesítek, kegyeddél¹ levelezést kezdeni, sok jót remélvén ebből fejlődésre. Én e levelezést a kedves mai napon nyitom meg azon óhajttással: báresak ezen levelezés ideje alatt utazhatnám be Európa művelt országait s kegyed nemes örömeit szaporíthatnám!

Naponként kedvesebb előttem a tanulás s mint örvendetes újságot írhatom, hogy Robinzont szerenesésen átolvastam, a régi fordításban. Irma sajnálja, hogy saját soraival még nem üdvözölheti kegyedet, jó kívánságait Gondol úrral együtt az enyéimékhez csatolja.

Magamat ismert nemes érzelmeibe ajánlom.

Szászváros, tavaszéő 24., 1847.

Döbrentei még két évvel ezelőtt intézett hozzám egy verset, mely így hangzik:

Budán, a hajnaloson, 1845.

Kedves kis Geizám,
Versmondó daliám,
Igen fáj a szívem,
Hogy sem nem láthatám.
Sem versét nem hallám.

De lesz még jó idő,	Addig igyekezzék
Miként mostan szőlő,	S gyakran emlékezzék
Mikor együtt leszünk,	A Duna partjára,
És majd beszélgetünk.	'S ott hív barátjára
Kegyed addig megínt nő,	Gábor bácsikára;
'S verse majd könnyebben jó,	'S hajtson jó Anyjának
Nyájas ajakára.	Valamint Atyjának
	Intő szép szavára.
	Isten is úgy tekint
	A' kis Geizára. ¹

¹ A *kegyed* szót Döbrentei hozta divatba. Gr. Széchenyi István megszólításban *ön-t* használt.

¹ L. Széchy Károly, Döbrenteiről írt tanulmányát, melyben e verset közölte.

Döbrentei Gábor érdeklődése irántam már zsenge gyermekéveimben kezdődött s fokozottabb arányban megtartott élete végeig. Béke poraira, áldás emlékének!

Az 1847-ik év teléről s tavaszáról még néhány levelem maradt meg, így egy francziául írt levelem Louise Rothhoz, mely itt következik:

Mademoiselle!

J'ai appris avec bien de la peine que Vous étiez indisposée et souffrante, et je me fais le plaisir de Vous envoyer ce ducat, que je Vous prie d'accepter en souvenir de moi. Comment se porte Votre petite fille et Vous? Pour moi je me porte bien, et je fais tous les jours une promenade avec mon gouverneur, et les dimanches, et jeudis l'après diner je passe avec Mademoiselle Leonie Holner. Avez Vous encore Votre jolie cassette et Votre montre?

Je restrai toute ma vie Votre ami.

Kuun Geiza.

Maman et ma petite soeur Irma Vous saluent.

Fordításban:

„Kisasszony!

Nagy sajnálatomra értesültem rosszülletéről s egy aranyat csatolok soraimhoz azon kérésem mellett, hogy azt emlékként tőlem elfogadja. Kis leánya hogy mint van? s hát kegyed? A mi engem illet, igen jól vagyok s naponként sétát teszek nevelőmmel; a vásárnapok és esőtörtökök délutánjait Holner Leonie kisasszonynyal töltöm. Meg van-é még szép skatulyája s órája?

Egész életemre barátja

K. G.

Anyám s kis testvérem, Irma üdvözleteiket küldik.“

Az 1847-ik tél végén vagy talán tavasz elején a földi hatalmak legrettenetesbjével, a bánattal kellett életemben először megismerkednem. Egy napon, mikor épen Schiller befejezetlen „Geisterseher“ című művét olvastam s próbáltam siker nélkül megérteni, apám Szebenből testvérétől levelet kapott, melyben oly hön szeretett leánya, Josephine elhunytáról értesítette. Kevéssel azelőtt apám Szebenben volt s otléte alatt Josephine betegségében örvendetes fordulat történt s alig tért haza reménnyel szívében, ime a halálhír jött. Beesaptam a

könyvet s azt éreztem, a mit azelőtt soha, s a mit azóta oly gyakran. Mikor Bethlen Ádámné grófnét halva láttam, azt gondoltam, hogy alszik, s hogy mindjárt felébred s kiszáll koporsójából, melyet gyermeki képzelettel nyugágnak tartottam. Most ilyen gondolatom nem volt, s reményem sem volt. Végtelenül fájt nekem, hogy a kedves, általam annyira szeretett Josephinet nem fogom látni többé se Szebenben, se máshol, soha többé. Fájdalmam darab ideig tartott, teljesen el sem is mult s emléke meleg napsugár a rég elmúlt időkből.

Ezen év nyarat megint Dédácson töltöttük, még pedig másodszor az újonnan felépült kastélyban. Ez évben egy új nevelőnő jött hozzánk, ez már inkább forrón szeretett testvéremhez, Irmához hívatott meg; Marie Rochetnak hívták s egy évet töltött nálunk, 1848-ban gróf Rhédey Jánosnéhoz ment kedves leányai nevelését vezetendő, épen azon leányokét, kikkel 1844-ben kötöttem meleg barátságot.

Érkezésünk után nemsokára Dédács megélénkült. Nagynéném gr. Wass Györgyné is megérkezett kedves leányaival Minkával, Ottival; az idősebb testvér Minka jeles zenész volt, Otti pedig költő, még pedig az igazi költők sorából. A tanulás zavartalanul folyt, sokat és vígan sétáltunk; egyik kalapomat Gondol, I. Napoleon lángeszének nagy bámulója, „Marengo“-kalapnak nevezte el a marengoi dicsőséges csata emlékére.¹ Az olvasási szenvedély mind inkább fejlődött bennem. Igen boldognak éreztem magamat, ha senkitől nem látva és senkitől nem kérdezve, hogy merre szándékozom, egy könyvvel kezembe valami magányos helyre távozhattam s ott olvasnom lehetett. Lamartine „Méditations“-jaival naponként kisiettem a dédácsi park ős szilfái közé „s a gyepre leheveredve, órákig úztem-fűztem az elmélkedések nyomán a képzeletemben támadt ábrándképeket. Hogy Lamartineből mit és mennyit értettem meg, most nem tudnám megmondani, valószínűleg kevés volt az, a mit megérthettem. De azért a szilerdőt nap-nap után kerestem fel, mindig Lamartine idéztem könyvével kezemben. Kellett valaminek lenni eben a könyvben, a mi vonzott, a hangulat-

¹ 1800-ban jun. 14-én.

nak valamelyes derengése, valamely fénysugár, mely lelkembe hatott, valami kimondhatatlan, relytélyes, bájoló".¹

Az évi vizsgára Maros-Németibe mentünk nagybátyámhoz gr. Gyulai Lajoshoz s pár nappal megérkezésünk után Gondol kítűzte a vizsga napját s idejét. A kítűzött napon és órában az érdeklődők és közreműködők összegyűltek a nagy kandallószobában. Én háttal a falnak egy kis asztal előtt ültem szemben az üvegfallal, Gondol tőlem jobbra a kis asztal jobb oldalán; a hallgatók velünk szemben ültek három nagy pamlagon. Gondol csengettyűvel jelezte a vizsga kezdetét s minden szem felénk fordult. A bevezetés hosszú volt. Gondol igen terjedelmesen és részletesen szólott a Teuchengräber² Lajos nevelési s tanrendszerének a köztanodák felett való előnyéről.

Ezen paedagogiai tartalmú bevezetés után Gondol az általa egy év alatt eltanított tárgyakra tért s a vizsgát a fizikai geographiával megkezdette. Első hozzám intézett kérdése az volt, hogy minő alakja van földgömbünknek, de mielőtt erre válaszolhattam volna, kocsidöbörgés hallatszott és egy négyes hintó robogott a kert útján végig, csengő lovakkal, a bakon a kocsis mellett egy huszár ült, oldalán fényes karddal. A vizsga hallgatói egyszerre felugrottak helyeikről s az üvegfalhoz siettek meglátni, hogy ki érkezik; az érkező Döbrentei Gábor volt s mindnyájan kisiettek a nagy teremből fogadására, csak én és nevelőm maradtunk hallgatva helyeinken; vártuk, hogy visszajönnék Döbrenteivel együtt, de bizony nem jött senki. Körülbelül egy negyedóra múlva jó anyám lépett be s mondta nekünk, hogy tekintettel a ritka vendégre a vizsgát napoljuk el későbbre. Csodálkoztam, hogy Döbrentei, ki egykoron maga is nevelő volt, oly kevésbé érdeklődött vizsgám iránt. A vizsga elnapolódott hétről-hétre s végre sem történt meg, mert valami fontos ok miatt szüleimnek vissza kellett sietni Dédácsra, s onnan nem sokára nagybátyám gr. Kuun József meghívására Háromszékbe utaztunk, a ki ezen nyárra átadta nekünk szentkatolnai kastélyát. Nem kis út volt Húnyadmegyéből Háromszékbe

¹ „Legkedvesebb könyveim“ 65 ik lap.

² Később Tavasy.

útazni, több állomást kellett tenni a hosszú út alatt, néhány-szor meghálalni s végre Al-Vinczen, Szászsebesen, Szerdahelyen, Nagy-Apoldon át eljutottunk Nagy-Szebenbe, hol nagynéném báró Gerliczi Filepné kerti házába szállottunk. Velünk volt Gondol s Marie Rochet kisasszony. Igen szép volt a kerti házban lakni, árnyékos fák, bokrok s virágok közepette. De a kedves Josephine igen hiányzott, őt nem pótolta senki és semmi; búsán mentem fel a kert közepén elhúzódó magaslatra s ott egy árnyékos bokor tövében volt sírja. Sokan látogatták meg nagynénémet, így a többi közt nagybaresai Barcsay Zsigmondné, szül. báró Bruckenthal Zsófia gyermekeivel; két fia József és Gábor, leánya Matild, kik közül jelenleg csak Gábor él, ki nálam három évvel ifjabb. Az évek különbsége lassan-lassan kiegyenlítődik, de gyermeknél a három év még nagy különbség. Ezen alkalommal, a Gerliczi-kertben ismerkedtem meg Barcsay Gáborral, kit lehet, hogy már az azelőtti évben is láttam, s az ismeretségből idők múltával meleg barátság lett, mély gyökerekkel szíveinkben, mely nőttön-nőtt, mind szilárdabb lett, szépen virágzott s később, midőn életkorunk már az ősz felé hajlott, meghozta drága gyümölcseit. A fa leveleit az őszi szelek nem hullatták alá s nem repítették el a távolba. Nagy-Szebenből Brassóba útaztunk; egy erdön át útazva, a melyben akkor zsványok tartózkodtak, katonai őrizetünk volt. Brassóban a vendéglőben nagynénem gr. Wass Györgynével s kedves leányaival találkoztunk; a nagy evang. templomban meghallgattuk a nagyon szépen szóló orgonát s a városnak néhány szép fekvésű helyét néztük meg. Végre megérkeztünk Szent-Katolnára s ott nagybátyám, gr. Kuun József régi kastélyába szállottunk. E kastélyt Háromszék egykori főtisztje, ősem, zabolai Basa Tamás építtette a XVII. évszáz első felében; egyik leánya Kún Istvánhoz ment férjhez, a másik Mikeshez Zabolán. Két kastélyt építtetett Basa Tamás, az egyiket Szent-Katolnán Kún Istvánnénak, a másikat Zabolán Mikesnének. Kún István leánya Ilona Bethlen Miklóshoz ment férhez, Erdélyország koraltnokához s híres államférjhez, ki utóbb grófi méltóságra emeltetett; Kún Ilona fiatalon halt meg. Kún Istvánék többnyire az osdolai kastélyban laktak s Kún Ilona fényes eskü-

vője is ott volt. A szentkatolnai kastély nagy csinnal és kényelemmel volt berendezve; Gondol szobájában Plato szobra díszítette az egyik kasztent, a nappali szobában trimókasztenen egy keskeny hosszú tükör alatt egy álló óra körül két kínai szobrocska a legcesekélyebb lódításra megmozgatta fejét, a szertelen nagy ebédlőben, melyet kevéssel azelőtt báró Szentkereszty Zsigmond huszár-főhadnagy lovardának használt, egy óriási karosszék tűnt fel az ide belépőknek, melynél nagyobbat se azelőtt, se azután nem láttam. Azt képzeltem, hogy ez őszám, Basa Tamás széke lehetett. Ebben a nagy palotában ebédeltünk.

Kellemesen teltek napjaink Szent-Katolnán, tanulás, séták s kirándulások közt, látogatásokat téve s fogadva. Egy napon nevelőmmel sétát téve Kézdi-Vásárhely felé, egyszerre azt vesszük észre, hogy a levegő elsötétedett, a napot egy sűrű fátyol kezdi elborítani, de ez nem az alkonyat homálya volt, hanem egy végtelennek látszó sáskasereg. Nevelőm és én sétánkat nem folytattuk, hanem haza siettünk; a sáskahad Szent-Katolnán át tovább húzódott. Két nagyobb kirándulást tettünk, u. m. Árkosra Szentkereszty Zsigmond báróhoz, ki egy szelidített őzzel ajándékozott meg; az őzet csak egyszer láttam, az árkosi parkban; 1848-ban kellett volna megkapnom, de akkor senki sem gondolt szelidített őzek messze távolba való szállítására. Árkosról Előpatakra mentünk, mely már akkor szép lendületet vett. Máskor Kovásznára tettünk kirándulást, hol apám nagynénjénél gr. Hallernénél szül. Szentkereszty bárónőnél ebédeltünk s délelőtt megnéztük a fürdőt, természeti esodáival. Délután jól berendezett gyógyszertárát mutatta meg nekünk az igen jótékony öreg grófné, kinek élete s munkássága ezen vidékre nézve gondviselésszerű volt; szintén délután két vendége érkezett a grófnénak, u. m. br. Kemény Gábor s nevelője Kasza Dániel, utóbb nagy-enyedi tanár, jeles paedagogus. Kemény Gábort nem kell hogy ismertessem, tehetségei, tudása, jellemszilárdsága, élete, munkái ismertté tették a hazában s előkelő helyet biztosítottak számára hazai történelmünk lapjain. Csak annyit jegyzek meg, hogy egyénisége már Kovásznán vonzott s hogy az ötvenes évek vége óta meleg barátság fűzött hozzá, nem politikai barátság, mert én politikus soha sem voltam, de politikáját is

nagyra becsültem, mert az nemzeti érdekeinkkel szorosán összefüggött.

Ősszel megint otthon voltunk Dédácson. Mikor a székelyföld határát elhagytuk s mondták: itt a határ, kértem, hogy a koezi egy perczre megálljon s a koezi megállván, kiszállottam s a határföld göröngyét megcsókoltam bucsúképp, tudva azt, hogy nemzetiségünk bölcsője egykoron itt volt. A fajérzet erős volt bennem s annak maradt.

A kirándulásoknak, előttem ismeretlen helyeknek, a menyiben visszaemlékezem magamra, mindig nagy barátja voltam; emlékszem, mily nagy érdeklődéssel jártam meg Gondol Gedeon nevelőmmel Vajda-Hunyadot s mily nagy volt örömöm a Hunyadiak várát megláthatni s egy más esztendőben felejthetetlen örömet szerzett nekem a dévai vár belsejének megszemlélése, mikor még egy katonatiszt s katonák állomásoztak falai közt. Dédácson szerettem nézni a túlpárti hegygerinczen feltűnő szekelemi utat s szerettem volna tudni, hogy honnan s hova vezet. Maros-Németiben különösképen a Báthori útja érdekelt s az a vidék, mely a negyek mögött van s nem értem be a kérdéseimre tett azon válaszszal, hogy ott megint más hegyek vannak.

Az őszi hónapok gyorsan teltek el Dédácson s egyszerre csak beállott a tél. Telet még nem láttam falun s gyönyörködtem a téli tájkép szépségében, különösen derült napokon a nap-sütötte havas lepel fényében s a tündöklő zuzmarában a házak ereszein, fákon és bokrokon. A tél még jobban hangolt versírásra, mint a nyár s verseim napról-napra szaporodtak. Az élet egyformaságát igen kellemesen élénkítette meg Holner ezredes családjának látogatása, esakhogy búcsúzni jöttek Egerbe való elűtazásuk előtt s a búcsú mindig szomorú. De azon néhány nap alatt, melyeket Holnerné s családja nálunk töltött, kedves testvérem Irma és én Leonie körében felejtettük a búcsút s élveztük a jelent, de a jelen rövid volt s csakhamar eljött a búcsú perce s ez a percz bizony nagyon szomorú volt.

A napok mind homályosabbakká s hidegebbekké lettek, a havazás meg-megújult s ezen téli homályban egyszerre egy szokatlan fény gyúlt fel a nappali szobában s e fényt a karácsonfa gyertyái árasztották. Karácsonyi ajándékul szüleimtől

leginkább íróeszközöket kaptam, jeléül annak, hogy ekkor már sokat írtam és sok papírosra s író tollra volt szükségem.

Karácsony után rohan az év vége felé, s csakhamar a nagy jelentőségű 1848-dik évre virradtunk, a mely évet a németek *Sturmjahr*-nak neveznek, a megújulás esztendeje. Dédácson darab ideig csendben volt minden, de kevés idő múlva szüleim s nevelőm már értesültek a közéletnek nagy eseményekre vezető előkészületeiről. Szebenből megérkezett Louise Roth férjével s gyermekével s anyám a beállott nagy hideg miatt néhány hétig Dédácson marasztotta őket, innen útaztak Szeiczba. Végre nagy világtörténeti események közt az idő kitavaszkodott, a francia februáriusi forradalmat nálunk a márcziusi követte s egész Európa megmozdult. Tavasz beálltával nagynéném gróf Wass Györgyné Kolozsvárról testvéremnek s nekem igen szép nemzeti színű zászlócskákat küldött, finom selyem szövetből, s mi a nagy palotában vígan lengettük a zászlókat.

Ez évben anyámnak névnapját élő szóval üdvözöltem, leg-alább írásban foglalt üdvözet ezen évről nem fordul elő régi írományaim közt, de van egy francziául írott anyámhoz intézett szöveg következő tartalommal:

Notre vie est si courte! il la faut employer. Instruisons nous, lisons des l'âge le plus tendre. Nous serons malheureux, si nous cessons d'apprendre. Et c'est un jour perdu qu'un jour sans travailler.

Votre fils aimé

Geiza.

Fordításban:

„Életünk oly rövid! fel kell azt használnunk. Mivelődjünk, olvassunk zsenge korunktól fogva. Szerencsétlenek leszünk, ha tanulni megszűnünk s egy elveszett nap az, melyen nem munkálkodtunk.

Szeretett fiad

G.“

Márczius végén vagy április valamelyik napján egy nyitott könnyű kocsí robogott be udvarunkba, egy magas szikár úr ugrott ki a kocsiból s pár Perez után a palotába toppant. Mi is oda siettünk az ismeretlen fogadására; ő a palota közepében állott meg, látva, hogy megjelentünk s azonnal emelt

hangon hozzá fogott Petőfi hatalmas szózatának: *Talpra Magyar, hi a haza* stb. elszavalásához s a költemény bevégeztével köszönt s gyorsan távozott, kocsijába ült s ment egyik nemesi lakból a másikba, mindenütt a Petőfi szózatát elszavalva lelkesen s lelkesítőleg; hogy ki volt ő, nem tudhattam meg soha, mert nálunk senki sem ismerte. Apám többször vitt be Dévára ez időtájt. Voltam megyegyűlésen és más hazafias gyülekezeteken s az akkori szónokok beszédeit nagy figyelemmel hallgattam, így Kakucsi Elekét, Sükösd ref. lelkészt és egy Furka nevezetű fiatal embert, a már Mátyás király idejében okmányokban említett Furka családból. Dédácsra haza menvén, testvéremnek sokat beszéltem az akkori dévai szónokokról s Furka lelkes beszédeit gyakran említettem neki. Egyszer testvérem anyámmal szintén bekocsizott Dévára s visszajövet sietett engem örömmel értesíteni arról, hogy ő is látta Furkát, de szomorúan tette hozzá, hogy csak a Furka lábát láthatta, a mint a grádiuson a gyógyszerházba belépett: „a feje már a boltban volt, csak a lábát láthattam“, mondotta búsan. Apám mikor bevitt Dévára, ha ott elintézni való dolga volt, engem kéméni Váradi Ignác volt dirigens főbíró özvegyénél hagyott, ki nekem nagy örömet szerzett, ha férje régiséggyűjteményét mutagatta, „melyet aztán egyik fia Ádám nagyban szaporított.¹ Ezen gyűjteménynek gyakori látása ébresztette fel bennem a régiségek s utóbb a régészet iránt való érdeklődést, de nemcsak ez, hanem az a sok régiség, melyet az ember Hunyadmegyében mindenfelé láthat és különösen a maros-németii park faragványai s feliratos kövei.

A közszellem gyorsan történő kibontakozása Hunyadmegye főispánját Nopesa Lászlót hivataláról való lemondásra kényszerítette, utána a főispáni hivatalban gr. Kún Kocsárd² következett, a liberalis eszmék híve. Kún Kocsárd főispáni beiktatására úgy jött Al-Gyógyról, hogy nálunk ebédelt Dédácson s délután vonult be a megye székhelyébe. Apám, nevelóm és én

¹ E szép gyűjteményt fájdalom! Váradi Ádám Angliába adta el.

² Családunk idősb ága nevét egy *n*-val, az ifjabb két *n*-val írta. Az eredeti hosszú magánhangzó *w*-nek íratott.

is kísértük Dévára az új főispánt, kinek úti kalapján fehér toll lengett. Szántóhalma előtt fogadta az első küldöttség, a város előtt egy második s maga a beiktatás, ha jól emlékszem, a *parva curia* udvarán történt, a hol jelenleg a tanítóképezde áll; lelkes beszédekben nem volt hiány, maga gr. Kún Kocsárd is jeles szónok volt, a kit akkor még Gothárdnak neveztek. Egy másik gyűlésen alispánnak Kakucsai Elek választatott meg nagy lelkesedés mellett. Ott voltam a követválasztó gyűlésen is, mely szintén a *parva curia* területén történt meg, megválasztattak követekül nagybátyám gr. Gyulai Lajos s br. Győrffy Samu s pótkövetül kéméndi Váradí Adám azon esetre, ha a két követ egyike vagy másika megbetegednék. Nagybátyámat, gr. Gyulai Lajost nem sokára István nádor belügyminiszter Szemere Bertalan ellenjegyzése mellett Zarándmegye főispánjának nevezte ki, de nagybátyám nem fogadta el a kinevezést, mert mint az országgyűlés tagja, követi minőségben kívánta a hazát szolgálni.

A zajos napok egyikén sokra szaporodott verseimet spárgával összekötve, senkitől nem láttatva, a Maros partjára vittem s a partról a folyóba dobtam. Mikor már a csomagot nem láttam többé, azon remény ébredt fel bennem, hogy a csomag talán mégis valahol kivetődik a partra s valaki kezébe veszi s így talán a vízbe dobott csomag mégis előkerül s talán olvasója is lesz. Ha szabad a kicsit a nagyokhoz hasonlítani s a kis dolgot a nagyhoz, itt eszembe jön az a két lap, melyeket Szalay tárczájából vett ki s melyekre br. Eötvös József s Szalay László felírták nevüket, aztán Szalay az üres pezsgőpalaczkba téve, jól bedugaszolta s a Dunába dobta. „Igy! — szolt utána nézve — ezek messze, messze úsznak, egész a Fekete tengerig és tudja az ég, még hova; elvégre mégis kifogja valaki, és így legalább ezen a módon leszünk nevezetes emberekké.”¹

A nyár folytán ez évben is nálunk töltött pár hónapot s még az ősznek is egy részét szeretve tisztelt nagynéném gr. Wass Györgyné kedves leányaival. Sok levél érkezett Budapestről, így egy Döbrenteitől, melyben anyámnak jelenti öröm-

¹ Ferenczi Zoltán „Báró Eötvös József” megj. a „Magyar Történeti Életrajzok XIX. évfolyamában, I. a 4. füzet 20. lapján.

hírképen, hogy követ testvére a követek önkéntes vadász-századába felesapott katonának, fegyverrel is szolgálni a hazát. Az örömhír tévesztette hatását, mert anyám szeméből az aggodalom keserű könyeit fakasztotta. Több vendég s ezek közt honvédtisztek is látogattak, néhány lóháton jött s gyorsan tova szágúlt. Egy napon szászvárosi barátom Hügel is meglátogatott, örültem jöttének s gyorsan lefutottam vele a Maros partjához, s ott egy lugasban leültünk, de nagy volt esodálkozásom, mikor egyszer csak nemzeti politikát kezd velem beszélni s a szászok sérelmeit panaszolja el; ezeket hallva, rögtön felugrottam helyemről s őt a faképnél hagyva, felsiettem a kastélyba anyámhoz, elmondtam a történeteket s kijelentettem, hogy tavalyi játszóársamat nem kívánom többé látni. Nem is láttam igen sokáig, de az idő igen sokat kiegyenlít s most örvendek, ha látom s elbeszéljük a régi időket.

A főaggodalmat ekkor Hunyadmegyében az oláhok okozták. Apám dédácsi tisztartója az öreg Gáll váratlanul beállított hozzá s égnek meredező hajjal, reszkető hangon néhány magyar-nak túl a Maroson oláhok által elkövetett súlyos bántalmazásairól tett jelentést, erre apám magához hívatta a dédácsi disunitusok papját, ki egy igen tisztességes s apámhoz híven ragaszkodó ember volt, ugyanaz, ki 1846-ban vizsgámat végig hallgatta s feleleteimet dícséreteseknek tartotta s megkérdezte tőle, hogy mit tud a dologról; a pap egészen másképen tudta a történeteket, szerinte az egész nem volt más, mint koresmi veszekedés és személyes ellenségeskedés s apámnak megígérte, hogy bármi hivatalos értesítést fog kapni s biztos hírt fog hallani, mindezt apámnak azonnal tudtára fogja adni s a mint ígérte, úgy is tett. Mind ez azonban apámat teljesen meg nem nyugtatta, s a mikor egy napon a Dédácesfal szembe eső túlsó part, s Dédács oláhsága is Vajda-Hunyadra hívatott a mozgalom vezetőitől, apám velem együtt az országútra vezető úton este felé a visszatérők elébe sétált; azt mondta nekem, hogy ha azok tiszteletteljesen köszönni fognak neki, nincs baj, de ha nem köszönnek, baj lehet. Nemsokára talákoztunk a hazatérő csoportokkal, a dédácsiak s mások is, a kik apámat ismerték, köszöntek, megint mások, a kik nem ismerték, nem köszöntek;

ebből tehát nem lehetett semmi biztost megtudni. Az ijesztő hírek azonban szaporodtak s az időjárás ősz felé fordult; nagy-néném is leányaival az ősz beálltával Kolozsvárra hazaútazott. Gondol nevelőm szerette volna, hogy mi is már Kolozsvárra menjünk, de apám még nem látta a gyors elutazás okát és így mi még hetekig maradtunk, míg egy nap reggelén házi szolgálkánk, ki minden nap Dévára ment húst hozni, azt a rémhírt hozta, hogy a főispán és több magyar úr onnan eltávozott s hogy a városiak a vár ormára fehér zászlót tűztek ki s a fehér zászlót csakugyan a dédácsi parkból látnunk lehetett, s a dédácsi gör. keleti pap is apámnak azt a jelentést tette, hogy most már baj van s kérve kérte apámat, hogy még idejében mi is távozzunk el, mert nem lehet tudni, hogy mi lesz. Erre apám anyámat s minket előre elküldött Szászvárosra s ő maga Gondol nevelőmmel, a ki leginkább szeretett volna távozni, még néhány napig Dédácson maradt rendelkezni s az értékesebb holmit elpakolni. Apámnak mindezekben legfőbb segítsége a gör. kel. pap volt, ki megígérte, hogy tőle telhetőleg vigyázni fog az épületre, pinczére, gazdasági épületekre és kertre s csakugyan szavának állott s ígétét dícséretesen beváltotta; az udvarba berohanó oláhokkal elhítette, hogy jaj annak, ki az épületet bántja, tüzet ad a fedélnek vagy kirabolja, mert ebben az épületben fog tribunusok lakni, s ő jól tudja, hogy mi van a szobákban, jaj annak, ki a hordókat csapra üti, mert a pinczében levő bor a tribunoké, melynek hordóit s mennyiségét ismeri s midőn a felső kertbe rohantak, hogy legalább ott pusztítsák el a fenyőfákat, hangosan reájok kiáltott s megtiltotta a fenyőkre fejszét emelni azt mondva, hogy ez szent hely s hogy ezentúl ez lesz a sírkert, hol ők és maradékaik fognak eltemettetni, mert a jelenlegi temető már szűk a tetemek elfogadására.

Szászvárosra megérkezvén, a „Két pisztoly“ vendéglőbe szálltunk s ott pár napig vártunk apámra. A város nagyon szomorú benyomást tett reánk, lakóit a kholera pusztította; ablakaink a piacra nyíltak s azokon kinézve számos temetést láttunk. Este dr. Lészai Dániel orvos, a szászvárosi ev. ref. gymnasium nagyérdemű algondnoka s a szászvárosi szék követe

látogatott meg s aggodalmas dolgokról beszélt. Pár nap múlva megérkezett apám Gondol nevelőmmel s útunkat Kolozsvár felé folytathattuk. Első állomásunk Maros-Portus volt, hol az ottani sóhivatalfőnök kamaraispán Janky Autal vendégszerető lakására hajtottunk, vele volt tiszteletre méltó felesége, kedves leányai s kedves fia; Lajos nevű fia most nyugalmazott altábornagy. Igen jól fogadtak s szállásoltak el, nagy asztalhoz ültünk kitűnő vacsorára, de alig keltünk fel, éktelen lármát hallottunk, az oláhok döngették az erős alkotmányú kaput s bebocsátást kívántak. A kamaraispán, tisztelt házi urunk, az egyik ablakhoz ment, melyet kinyitott s onnan kiáltott reá a tömegre, hogy innen takarodjanak el, mert az épület kincstári s hatalmas kétfejű sas védi a kaput s bejáratát. A tömeg csakugyan eloszlott s esendben aludhattunk. Másnap minden marasztás daczára két kocsiban tovább folytathattuk útunkat Gyula-Fehérvár felé, de alig indultunk el, egy oláh táboron kellett keresztül mennünk, többször lándsás oláhok jöttek kocsinkhoz, s betekintettek, bizony ez rémséges útazás volt, de anyám nem tanúsított félelmet, nehogy félelmével minket ijesszen meg. Kevéssel odább br. Kemény Farkas ágyúival lövette a gyula-fehérvári erődítményeket s onnan ágyúgolyók repültek csapatai felé; br. Kemény Farkas 1843-ban a tordai vendéglőben a tornáczról behívott szobájába s egy igen szép piros almával ajándékozott meg. Enyedről Kolozsvárig minden baj és rettegés nélkül utazhattunk s Kolozsvárt nagynénémhez szálltunk, a gr. Gyulai házba, a hol azonban nem sokáig maradtunk, mert apám a híd-útczában egy szállást fogadott ki számunkra s engem beíratott az ev. ref. kollegium IV. osztályába.

Egy új világ nyílt meg előttem a kollegiamban, eddig sokat voltam magamra vagy forrón szeretett testvéremmel, most annyi pajtásom volt, hogy neveiket se tudtam mind; a tanulás is egészen más egy népes osztályban, mint egyedül, más az inger is a tanulásra, a gyermek a verseny pálmája után vágyódik s fokozott kedvvel s szorgalommal tanul. De nemcsak a tanulás foglalt el, hanem a katonásdi is; néhány játszótársammal együtt felfegyverkeztünk, a hogy tudtunk s utánoztuk az igazi katonákat mozdulatban és hangban; kis csapatunknak

én voltam kapitánya s nagyon büszke voltam reá. Így virradtunk 1848-ról 1849-re. Tavasszal a nagy nemzeti hős Bem vonúlt be Kolozsvárra s tiszteletére egy kerti ünnepet rendeztek a br. Radák-kertben; mikor báró Bánffy Miklósnéval s bájos leányával Kornis Klarisse grófnővel Bem a kert kapujához érkezett, ott voltam a kapunál s jól láttam, a mint a tábornok Bánffy bárónét² kiemelte a kocsiból s vele karonfogva belépett a kertbe. Boldog voltam, hogy Bemet ily közelről láthattam. De láttam Urbánt is, és pedig nagynéném gróf Wass Györgyné szalonjában, a mint oda magát bejelentetve gyorsan betoppant s azon kezdte, hogy Ottilia grófnőnek viszonzásúl azon gyilkos töltényekért, melyeket neki szánt, csokolád-bonbonokat hozott a töltényekhez hasonló tokokban s személyesen óhajtja átadni, de cousineom nem volt otthon. Urbán néhány szót váltott nagynénémmel s eltávozott. Az események mint egy kaleidoskop képei váltották fel egymást, de a közállapotok mind aggasztóbbakká váltak. Mi a nyár elején leginkább azért útaztunk Nagy-Váradra s fogadtunk szállást közel a róm. kath. püspöki residentiához, mivel apám egyik szemén hályog fejlődött, mert még nem volt meg a hályog, s Nagy-Váradon azon időben egy híres szemorvos volt, dr. Gross, kivel a megérlelendő hályogot apám operáltatni akarta. Csakugyan a kitűnő szemorvos a hályogot megérlelte, de a mikor eltávolításának ideje jött volna el, a sok félelem és aggodalom miatt az orvos keze annyira reszketett, hogy nem mert az operációhoz fogni s apám a szürke hályoggal maradt; másik szeme azonban e miatt nem gyengült. Nagy-Váradon utóbb egy más házba költözködtünk az Apáczá-útczába, a Szilávy-házba s itt is egy jó baráttra találtam Szilávy Vilmos személyében, kivel azóta nagy sajnálatomra még csak egyszer találkoztam, az 1849-ik év decemberében, de akkor is csak nagyon rövid időre.

„Nagy-Váradon 1849. nyarán egy kis hírlapot szerkesztettem naponként, azt néhány példányban lemásoltam s reggelenként megküldtem néhány barátomnak s jó ismerőseinknek. A legnagyobb s egészen jó hiszemű optimismus jellemezte hír-

¹ Br. Bánffy Miklós az ötvenes években grófi rangra emeltetett.

lapomat, mindig győztünk, pedig valósággal közeledett s már nagyon közel volt a világosi fegyverletétel napja.¹

Nagy öröömre volt Görgey Arthur tábornokot lóháton meglátnom, a mint Nagy-Váradon át vonúlt, de tekintete komor volt s baljóslatú.

Kevés idő múlva Konstantin nagyherceg tartotta bevonulását Nagy-Váradra, Paskievič herezeg volt vele, de ezt már nem néztem meg s szobámba zárkoztam.

Nemsokára a világosi fegyverletétel után nagynénémhez, br. Frimont Péternéhez Paczalra útaztunk az akkori Kraszna-megyében (most Szilágy megye). Nagynéném hegyen s egy szép szőlőhely alatt lakott, az út egy hársfa erdőn vezetett fel; a hegytetőt Gyulai-kalapnak nevezték. Anyám testvérei ott várták megérkezésünket, ott volt gr. Wass Györgyné leányai-val, nagybátyám gr. Gyulai Lajos, ki az országgyűlést elkísérte végső állomásáig s onnan jött Paczalra. Paczal s vidéke sok rejtett helylyel kínálta a menekülőket s csakugyan többen voltak, a kik e rejtélyekben reménylettek üldözőik elől menekülni. Egy napon váratlanul betoppant a házba Krizbai Miklós, de hiszen ezen időben a legtöbb vendég váratlanul érkezett a paczali magányba; a mint nagynéném gr. Wass Györgyné meglátta, felkiáltott „Isten hozta Krizbai,“ a mire ő kérve kért minket, hogy őt ne hijjuk Krizbainak, mert ezen név alatt üldözik, hanem hijjuk Dezsőnek, a mi neki tulajdonkép vezetőneve is volt; pikelyes spenzert viselt s szakálát leborotváltatta.² Soha embert nem láttam annyira félni, mint szegény Krizbait, az egy dédácsi tisztartó Gáll kivételével. Nemsokára egy másik menekülő érkezett Paczalra, ez Brassai bácsi volt, a nagy tudós; ellentétje volt Krizbainak, nagyon nyugodt volt, semmitől se látszott félni, kivévén azon egytől, hogy a paczali hegyen nem fogja azon gyíkot vagy kígyót megkapni, a melyet ott keresett. Brassainak magát illetőleg balsejtelmei nem vol-

¹ „Legkedvesebb könyveim“, 68-ik lap.

² Cousineaim Wass grófnőknek tanítója volt, ismeretterjesztő cikkeket írt a Honművészebe (1834—35), az Erdélyi Híradónak is tevékeny munkatársa volt. 1848—49-ben mint közvádoló szolgált a magyar kormánynak. L. Szinyeyi József „Magyar Írók“ II. k. a D. betű alatt.

tak, nyugodtan nézett a jövő elébe, Krizbait pedig balsejtelmek ostromolták s nem ok nélkül, mert 19 évi várfogságra íteltett s abból több évet kitöltött, s szabadságát visszanyervén, megzavart elmével hagyta el börtönét.

A paczali magányban rémhírek és rémvalóságok közt teltek napjaink, néha-néha valótlan jóhírek is érkeztek a Paczalhoz közelfekvő Margitából, honnan a húst, fűszereket és leveleket hozták, így a többi közt nagynéném gr. Wass Györgyné szobaleánya azon mesés jó hírt hozta onnan, hogy a hún csapatok közelednének Magyarország keleti határához fajrokonaik segítségére. Jól tudtuk, hogy a húnok már rég óta nem léteznek többet s mégis örvendettünk a meseszerű jó hírnek, de csak perczekre. Paczalról egy napon kirándulást tettünk Bályokra, gr. Kún Gergelyékhez. Bályok Biharmegyében a Berettyó partján fekszik, Margitához három órányira s gr. Kún Gergely Kún Kocsárdnak testvérbátya volt. Bályokon a kastély tele volt menekülőkkal, hölgyekkel s urakkal, ott volt Kún Kocsárd, a Veér testvérek, gr. Teleki György és mások, a hölgyek közt özv. Kendeffy Farkasné s két leánya. Ott is réműlet honolt és szomorúság, mint azon időben minden magyar háznál. Kún Kocsárdot nem sokára el is fogták Mónos-Petriben, közel Margitához Klobusiczky Ágoston házában, mikor épen a derék házi úr menekülő vendégeivel ebédnél ült.

Deczember hónapban a paczali magányt nehéz szívvel elhagytuk s Nagy-Váradon át a Duna-parti fővárosba útaztunk. A rossz utak miatt első nap csak Margitáig útaztunk s ott özvegy Véghné vendégszerető házában töltöttük az éjszakát, onnan tovább utaztunk már nem tudom hova, hol Eresey földbirto-
kos igaz magyar vendégszeretettel fogadott, vacsoráig velem dolgozó szobájában le s fel sétált s elbeszélte a rémséges köz-
állapotot, melybe országunk s magyar népe jutott; elérzékenyülve hallgattam bánatos szavaira. Harmadik nap érkezünk Nagy-Váradra s ott megint Szlávyné házába szálltunk, ki szokott szívességével fogadott, nagyon megörültem Vilmosnak, kivel a nyáron összetalálkoztam s kit ez alkalommal láttam utóljára. Nagy-Váradról apám négyes fogatában Zsákára érkezünk¹

¹ Biharmegyében.

s ott br. Vay Miklós udvarházába szálltunk, tisztartója fogadott s igen jól ellátott mindennel. Innen útunkat folytatva, egy gr. Feszteties birtokba jutottunk, melynek nevét elfelejtetem, itt is a birtokos távollétében a jószágigazgató nagy szíves-séggel fogadott. Innen Mező-Turra¹ hajtottunk s ott a vendég-lőben háltunk meg.

Következő nap délelőtt a Tiszához értünk, melyen akkor nagy jégtáblák úszkáltak s egy hajó várt reánk, hogy a túlpartra szállítson. A folyó nagysága, a torlódó jégtáblák recsenése, a téli tájkép, az átkelés veszedelme, az ismeretlen túlpárt, mind nagy hatást gyakoroltak reám. Végre elértük a túlpártot s rövid idő alatt Szolnokon voltunk, a hol először láttam vasúti vonatot a valóságban s nem képben s játékszerképen, mint az volt, melyet 1843-ban gr. Bethlen Ádámnétól kaptam s ezen vasúti vonatra felülvén, kevés óra alatt Pestre érkezünk s onnan felhajtottunk Budára apám sógora, br. Gerliczi Filep házához, a hol vártak is, de nem is vártak, mert biztosan nem tudták, hogy az nap érkezünk. Br. Gerliczi Filep s neje az nap este nem voltak otthon, talán színházban lehettek vagy valamely társaságban s a lépeső, melyen az emeletre mentünk, nem volt kivilágítva. Apám arra intett, hogy csak utána menjünk, mert ő itt jól tudja a járást s az első fordulatnál mindnyájan a falba ütöttük homlokunkat. Így történt első bevonulásunk Budapestre; a lánczíd már készen állott, de a négy oroslán még nem volt kifaragva, azokat a megérkezésünk után való hónapokban faragták s azok részben még láthatatlanok voltak deszkaburkolatokban.

Az akkori budai társaság egész német volt s mintha csak érettünk beszélt volna magyarul az a kevés, a ki tudott. A karácsonyhetet még a br. Gerliczi házban töltöttük a dísz-téren, de már lakásunk is volt az úri-útezában Kiss Ferenc tanár vagy talán testvére házánál; még újév előtt oda át költözködünk, ablakaink a bástyára nyíltak. Az ó-év utolsó estjét nagy társaságban báró Gerliczi Vinczééknél töltöttük; ott kezdetük meg az 1850-ik évet.

¹ Akkor K.-Szolnok megyében.